

РЕЧНИК СТАРОГ СРПСКОГ
ЈЕЗИКА ИЗ ЋИРИЛСКИХ
СПОМЕНИКА ДО XVII ВЕКА

Одлука да се изда **Речник старог српског језика** донета је у Српској књижевној задрузи у Београду 1964. године, у жељи да се бар донекле и бар на изванредан начин попуни једна велика празнина. Обавеза југословенске науке да припреми један велики академски речник старословенског језика из глагољских и ћирилских споменика, преузета 1958. год. на међународном славистичком конгресу у Москви, сасвим је јасна и питање њеног извршења актуелно је и данас. Међутим, рад на таквом речнику институтског је карактера и изискује ангажовање једне веће групе специјалиста, филолога-лексикографа, те га је могуће организовати само у оквирима једног научног института — као што је то случај на пример, са Старославенским институтом у Загребу, који обрађује лексичку грађу југословенских глагољских споменика. Пошто до организовања аналогног рада на грађи ћирилских споменика у оквиру Српске академије наука и уметности или неке друге научне одн. културне институције ни до 1964, а ни до данас још није дошло с обзиром на многе а пре свега кадровске проблеме које такав подухват намеће, дошло се на мисао да у међувремену, пре појаве академског речника, треба у релативно краћем року припремити и издати речник типа великог школског речника. Он би био у ствари негде на средини између обичног школског речника и речника академског: обухвативши сав до сада лексикографски обрађен материјал старог српског језика (у постојећим речницима и у регистрима штампаних издања старих текстова), он би пружио

приближну представу о лексичком благу српског језика у раздобљу од XII до краја XVII века, и многим културним радницима као и студентима омогућио читање средњовековних српских текстова писаних ћирилицом.

Иницијатори овог подухвата, далеко скромнијег од припрема једног академског речника, имали су при томе у виду и недостатке досадашњих речника из ове области. Специфично српску ћириличку грађу обухватио је само Ђ. Даничић у **Рјечнику из књижевних старина српских** (1863/64). Међутим, Даничићев речник је ограниченог обима; од око десет хиљада речничких јединица колико их ту има већи део отпада на ономастику и топономастику. Осим тога, Даничић преводи само на латински, грчких паралела (нарочито за калкове) по правилу нема, нијансирање значења није изведено у оној мери која је данас потребна. Миклошићев *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (1862/65), далеко обимнији, не разликује довољно српску лексичку грађу од лексике осталих словенских језика у средњем веку (посебно руског и бугарског), а поред тога и он преводи само на грчки и латински, при чему се често изгуби добар део семантичког значења изворне речи. Сви остали речници обрађују претежно руску лексичку грађу (Срезњевски, Дјаченко, Фасмер и др.), јужнословенску само посредно. Чак и доста критиковани **Речник црквенословенског језика** Саве Петковића (1935) није речник који би могао много помоћи када је реч о старим српским текстовима, јер је то ипак речник само руске, а не и српске црквенословенске редакције.

Група млађих филолога из Београда (О. Недељковић, Б. Стипчевић, Љ. Штавањанин, А. Ђирић,

Д. Богдановић, а у почетку и М. Мулић) под руководством проф. В. Мошина прихватила се задатка да у издању Српске књижевне задруге припреми такав речник који би обухватио до сада највећи број речи из аутентичних српских ћирилских извора и који би дао превод сваке речи из овог фонда на савремени српскохрватски и на француски језик, у свакој нијанси смисла. Према уговору са СКЗ, рад на овом речнику, започет октобра 1964, треба да буде завршен крајем 1969. године. Припрему финансира фонд за унапређење културних делатности Секретаријата за културу СР Србије. О припреми и штампању речника стара се уређивачки одбор Задругине библиотеке »Стара српска књижевност«.

Свесна свих ограничења која намеће оваква замисао речника, група је најпре разрадила принципе и методолошки поступак свог рада. Прецизирано је пре свега да основ за израду речника треба да буду штампани текстови књижевног, правног, научног и црквеног садржаја одн. лексички материјал из српских текстова који се налазе у речницима Даничића и Миклошића на првом месту, а затим и у другим речницима. Имајући у виду да су стари српски текстови у огромној већини писани ћирилицом, а да с друге стране постоји знатан број старих ћирилских текстова који су настали на западном подручју, група се сложила са издавачем да се за базу речника узму стари ћирилски текстови штокавског дијалекта, и то од најстаријег времена до XVII в. закључно. Затим је у току првих шест месеци рада израђен регистар свих речи које улазе у обзир за обраду на основу речника Даничића, Миклошића, Срезњевског, Дјаченка и др. као и из регистара уз научна издања старих српских текстова; тако се добио приближан број од 50.000 речи које треба обрадити. (Ономастичка и топономастичка грађа овим речником неће бити обухваћена). Према проценама извршеним у току првих месеци обраде, у речник ће дефинитивно ући око 30 — 40.000 речи, имајући у виду елиминисање

извесног броја речи које немају потврде у српским изворима, као и друга лексикографска спајања одн. свођења, нарочито у правописном погледу.

Разрађени су основни принципи научног метода обраде речи: 1) верификација речи по текстовима; 2) семантичко-етимолошка анализа, при чему се води рачуна о еволуцији смисла у историји дате речи; 3) утврђивање односа дате речи према одговарајућим изразима грчког одн. латинског или другог текста када се ради о преводима; 4) код утврђивања значења речи терминолошке природе (историјско-правне, теолошке, природословне итд.) консултује се још и специјална стручна литература. Аутентични превод старих речи на савремени српскохрватски језик врши се у свим нијансама смисла, које се фиксирају одговарајућом документацијом.

Овако утврђен метод рада захтева извесна објашњења. У складу са основном концепцијом, овај речник није рађен на основу лексичке грађе која би се добила непосредним ексцерпираним извором. То је поступак који ће с обзиром на своју сложеност и дуго трајање моћи да буде примењен тек у оквиру институтских припрема за издање великог академског речника старог српског језика, што није циљ овог издања. Непосредно ексцерпирани изворне грађе, стога, овде није могло да дође у обзир. Уместо тога, нађено је решење које се налази на средини између ексцерпираних грађе — за ову прилику веома опсежног — и простог превођења или преписивања из постојећих речника: свака реч из регистра узима се у обраду и дефинитивно прихвата за речник тек када се према јознаци у одговарајућим речницима утврди да се ради о српском извору, тј. о тексту српске редакције. Према томе, у речник улазе безусловно само речи из Даничића, а из Миклошића уколико постоји ознака да је одређена реч узета из српског извора. Речи из руских извора код Миклошића и материјали Срезњевског узимају се у обраду само ако су из текстова општег карактера (нпр.

Библија или списи светих отаца) одн. ако је позната јужнословенска провенијенција њиховог изворног текста (јужнословенски преводи пренети у Русију). Па и те речи добијају дефинитивну »визу« за овај речник тек када се нађе потврда у српским изворима. Тако се ради и у случају било какве недоумице око значења речи или кад извор у Миклошића уопште није означен, а изворима се непосредно обраћамо и када треба разликовати нијансе смисла у појединим сложенијим случајевима.

Целокупни материјал регистра подељен је према броју сарадника на одговарајуће делове, тако да сваки сарадник за месец дана обради 200 речи. Интервенције главног редактора дискутују се на редовним заједничким састанцима редакције речника, када се решавају и сва друга питања на која се наилази у току рада.

Речи се обрађују на листићима (картицама). Сваки листић одн. свака речничка јединица има следеће елементе:

1. изворна реч у уједначеном правописном облику (у духу уређеног рашког правописа како то чини Даничић), уз ознаку врсте речи;

2. ознака порекла, ако је страна реч, затим паралелна грчка одн. друга страна реч из одговарајућег текста; латинска реч даје се само ако је у питању латинизам;

3. превод на савремени српско-хрватски језик за сваку нијансу смисла, нарочито код израза терминолошке природе — где се дају и најсажетија лексиконска објашњења, с тим што се за сваку нијансу наводи по један карактеристичан и јасан пример из извора;

4. превод сваке нијансе на француски језик; за редакцију овог превода ангажован је и посебан сарадник — лектор.

У транскрипцији изворне речи употребљава се оу уместо љ, пс ум. џ, кс ум. љ, о ум. џ, шт ум. џ. Задржани су ѿ и ѳ на етимолошки

правилном месту у речима грчког порекла, ѿ и љ као и ѳ према уређеном рашком правопису, а етимолошки правилно и џ. У складу с принципима рашке редакције јусова нема, а нема ни дебелог јера. Широко ѿ увек је замењено са ѿ

одн. љ. Међутим, у примерима из текста даје се аутентичан правопис извора, с тим што се надредна слова спуштају у ред, скраћенице разрешавају без заграда, акценти и надредни знаци потпуно елиминишу и спроводи нова интерпункција и писање великих слова у складу с модерним правописним начелима.

Уз изворну реч у њеном основном, правилном облику, дају се у заградама и дијалекатске варијанте ако их има. Ако је ради разликовања речи и разјашњења етимологије то неопходно, наводи се и етимолошка старославенска форма. Код глагола, конјугација је означена наставком првог и другог лица сингулара. Повратни облик са заменицом ѿ издвојен је у друго одељак листића и лексикографски посебно третиран.

Важно је подвући вишејезичност овог речника. С француским преводом, његова употребљивост ће се знатно повећати и ван граница Југославије.

Речник старог српског језика из ћирилских споменика до XVII века, овако замишљен и обрађен, имаће своје место у напорима да се средњовековна словенска култура приближи нашем времену, али и у припреми за рад на академском речнику старог српског језика. Славистичке студије на нашим факултетима, па ни студије трећег степена, нису у могућности (а немају ни циљ) да створе кадар специјалиста на пољу лексикографије; такав кадар се ствара кроз непосредан, практичан лексикографски рад. Искуства стечена у раду на овом речнику свакако ће користити и припремама за израду великог академског речника у складу с нашим међународним научним обавезама.

др Димитрије Богдановић